

Kentleşmede Göçün Rolü*

Azize Serap Tunçer⁴, Albeniz Tuğçe Ezme⁵

İstanbul deyince aklıma
Tophane’de küçücük bir sokak gelir
Her Allahın günü kahvelerine
Anadolu’dan bir sürü fakir fukara gelir
Kimi dilenecek dilenmesine utanır
Kiminin elinde bir süpürge peyda olur uzun
Dudaklarında kirli paslı bir tebessüm
Çöpçü olmuştur bugüne bugün
Kiminin sırtında perişan bir küfe
Kiminin sırtında nakışlı semer
Şehrin cümbüşüne katılır gider...
Sonra gecekondular gelir ardısıra
İsli paslı yetim
Eyy benim dev memesinde cüceler emziren
acayip memleketim
Bedri Rahmi Eyüboğlu

Giriş

Hardt ve Negri’ye göre, “dünyanın üzerinde bir hayalet dolaşmaktadır ve bu göç hayaletidir” (2001: 226). Minc’e göre ise, Avrupa’da gerçekleşen göç dalgası açıkça bir “domino oyunu”dur (2003: 17-18). Minc’in “domino” kurmacasında, önce ülke içinde kırsal alandan kentsel alanlara yönelen göç akımı, daha sonra ülkelerin sınırlarına ulaşmakta; bu sınırlar da birer domino taşı işleviyle, her taş bir diğer taşı/sınırı yıkarak sürmektedir.

Bu çalışma genel olarak “göç” olgusunun “kentleşmedeki rolünü irdelemekte ve dayanak olarak da Türk edebiyatında bu sorunu ele alan romanları almaktadır. Çalışmayı esinlendiren edebi eser, Orhan Pamuk’un “Kafamda Bir Tuhaflık” isimli romanı olmuştur. Romanda, İstanbul’un gecekondulaşma ve yoz bir kentsellik üretme aşamalarına dair naif bir öykü anlatılmaktadır. Bu anlamda asıl olarak bir “iç göç” olgusu ele alınmaktadır. Konu daha pek çok romanda irdelenmiş ise de Pamuk’un çalışması daha güncel olduğundan onun romanı odağa alınarak diğer eserlere de değinilecektir.

Pamuk, eserlerinde İstanbul’u bir temel fon olarak kullanmakla kalmamakta, anıları ile birleştirdiği bir çalışmada da doğrudan İstanbul’u irdelemektedir. Ülkeedeki “kentleşme” öyküsünün en iyi temsilcisi olan kentin, bugün dünya

⁴ Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı

⁵ Arş.Gör. Ahi Evran Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

* Bu çalışma Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından IIB.A3.16.001 no.lu proje ile desteklenmektedir.

metropollerini ile yarışan noktaya gelmesinde, “göç” olgusunun büyük rolü vardır elbette.

Kentleşmenin Marjinal Alanı

Kafamda Bir Tuhaflık’da anlatılan öykünün odağında, 1960 darbesinden 3 yıl sonra -darbeye yapılan atfın özel bir amaç taşıdığına ilişkin bir ifadeye rastlanamamıştır- köylerinden çıkıp İstanbul’a göçen kardeşler ve onlarla ilişkideki birçok göçmen kesimi bulunmakta; tarafların, kentsel sisteme uyumlarına göre kentte varoluşlarındaki farklılıkları vurgulanmaktadır. Göçmen kardeşlerin, yazarın “Kültepe” ve “Duttepe” olarak adlandırdığı bölgelerde arsa çevirmeleri, dönemin popüler söylemi olan “imar affı” uygulamaları üzerinden kurulan siyasi nüfuz ilişkileri ve mafyatik öğeleri, zenginleşen ve fakir kalan grupların sosyo-politik çözümlemeleri yapılmaktadır.

Önce romanın kahramanın kafasındaki “tuhaflık”ın ne olduğu arandığında, bu tuhaflığın “kent” ile son derece ilişkili olduğunu buluyoruz. Romanın kahramanı Mevlut, değinilen hızlı kentleşme sürecinin aktif bir aktörü olmayı bir türlü başaramadığından, kendisini sürekli “tuhaf” hissetmektedir. Ama romanın sonuna doğru bu tuhaflığın nedenini keşfeder ve kentle kurduğu ilişkiyi açıkça sergiler. Şöyle ifade edilir bu uyanış anı: “Mevlut, kafasının içindeki ışık ile karanlığın, şehrin gece manzarasına benzediğini hissetti. Belki de bu yüzden, getirdiği para ne olursa olsun, 40 yıldır geceleri şehrin sokaklarına boza satmak için çıkıyordu. Mevlut 40 yıldır bildiği ama açıkça farkında olmadığı gerçeği şimdi açıkça anladı: Şehrin sokaklarında geceleri gezmek Mevlut’a kendi kafasının içinde geziniyormuş duygusu veriyordu. Bu yüzden duvarlarla, reklamlarla, gölgelerle, karanlıkta seçemediği tuhaf ve esrarlı şeylerle konuşmak kendi kendine konuşmak gibi geliyordu ona.” (Pamuk, 2014: 462)

Mevlut bu öykünün, kentleşme sürecinin –çoğu kez ahlak ve yasa dışı- kimi gerekliliklerine ayak uyduramayan göçmenidir. Oysa bu süreçte kolay uyum sağlayan diğer kardeşleri ve akrabaları, yazarın “Kültepe” ve “Duttepe” olarak adlandırdığı bölgelerde arsa çevirmeyi, dönemin popüler söylemi olan “imar affı” uygulamaları üzerinden kurulan siyasi nüfuz ilişkileri ve mafyatik öğeleri yönetmeyi başarabilmektedirler. Anılan “uyum” süreci, daha çok “yasa-dışı” alanda kurulmakta ve kent mekanına hakimiyetle birlikte, “zenginleşme” sağlamaktadır. Uyumu başaramayan Mevlut gibiler ise fakir kalmakta ve “boza/pilav satıcılığı” gibi “marjinal” sektörler olan seyyar satıcılıkla ayakta kalmaya çalışmaktadırlar.

Esasen Pamuk bu kurgusunda son derece tutarlı bir çıkış noktası yakalamaktadır. Çünkü “marjinal sektörler” populist politikalarla yürüyen hızlı ve çarpık kentleşmenin, önemli subapları olarak işlev görmektedirler. Az gelişmiş ülkelerin yarı-işsiz veya işsiz kesim oranları yüksek olmasına karşın, benzer mertebedeki oranların gelişmiş ülkelerde doğuracağı sosyal krizleri doğurmaması, bunun yerine marjinal sektörlerin artmasını sağlaması, Tekeli’ye göre, “batılı terminoloji ile açıklanamayan” bir önemli gelişmedir: “Tarımda modernleşen kesim ile geleneksel kesim şeklindeki düalist yapı, geleneksel kesimi parçalamış ve marjinal duruma getirmiştir. Çünkü tarım dışı sektörlerde, ithal teknoloji ile gerçekleşen modernite, kapital yoğun olmuş ve fazla emeğin emilmesini de garanti

edememiştir. Sonuç olarak hem kırdı hem de şehirde marjinal bir kesim oluşmuştur.” (1977: 45-55) İşte Mevlut, bu sürecin bir prototipidir.

Bu açıdan bakıldığında, aklımıza hemen Haldun Taner’in ünlü “Keşanlı Ali Destanı” gelmektedir. Bu eserde de “Sinekliadağ” isimli bir gecekondu alanı ve orada yaşananlar müzikal bir dille anlatılır: “Sinekliadağ burası... Her cins insan var burada/ Çalışkanı tembeli/ Dört bucaktan gelmişler/ Hırlı hırsız serseri... Lazı Kürdü Pomağı/ Maraşlısı Vanlısı/ Erzincanlı Kemahlı/ Hepsı kader yoldaşı... Biri hamal kalaycı/ Biri süfli dilenci/ Biri Kıpti macuncu/ Helvacı ya köfteci... Kızlar çoğu hizmetçi/ Ya giderler tütüne/ Yoldan çıkan da olur/ Günahları boynuna... İşsiz çoğu erkekler/Kahvelerde pinekler/ Irgat olur bazısı/ Amelelik ederler” (Taner, 2005: 34-35)

Nitekim bu sonradan İstanbullular, anılan marjinal alanlarda zamanla belli bir tekel bile oluştururlar. Yine Pamuk’un anılan romanında bu gelişim şöyle anlatılır: “İstanbul’daki, Türkiye’deki bütün midye dolmacılar Mardinliydi. Mardin’de deniz olmamasına rağmen midye dolması işini herkesten kapmış olmalarını sürekli tekrarlar, bunu Mardinlilerin uyanık ve zeki olmalarıyla açıklarlardı. “Ne var oğlum, İstanbul’daki simitçilerin hepsi tokatlıdır ama ben bunu Tokatlıların uyanıklığının kanıtı olarak anlatamı hiç görmedim daha!” derdi Ferhat... “Midye dolmayla simit aynı şey değil” diye karşılık verirdilerdi çocuklar. “Bütün fırıncılar Rizeli ve onlar da övünüyorlar” diye bir başka örnek verirdi Mevlut.” (Pamuk, 2014: 144)

Kentin bu “kenar” yerleşimleri ve asıl merkezi değil de “kenarda kalmış” işleri sahiplenilenlerin çeşitliliği böylece anılan eserlerde sergilenmiş olur. Kentin kenarları ülkenin dört köşesinden gelenlerin yerleşim alanı olmaktadır.

Kentleşmenin Hukuk-Dışı Alanı

İç göçle beslenen bu kentleşme modelinin ürettiği bir diğer sorun ise gecekondulaşma olgusudur. Marjinal sektörlerde çalışanların gelirlerinin ancak yetebileceği barınma modeli gecekondu olabilmekte; gecekondu yapımı ise siyasi popülizmin araçlarının devreye alınmasını gerektirmektedir.

Pamuk’un “gecekondu” olgusuna değindiği bir başka romanı ise son eseri “Kırmızı Saçlı Kadın”dır. Yazar, kuyu kazarak hayatını kazanan bir usta ile babası tarafından terk edilmiş çırağı üzerinden anlattığı “oedipus kompleksi” odaklı eserinde yine köyden kente göçe değinir ve şöyle der: “İşlerin çok iyi olduğu 1970’lerde, Sarıyer, Büyükdere ve Tarabya sırtlarındaki gecekondu mahallerinde pek çok kuyu kazdığını, pek çok çirak yetiştirdiğini bazen aynı anda iki üç kuyu ile meşgul olduğunu özlemle hatırlardı. O yıllarda herkes Anadolu’dan İstanbul’a geliyor; Boğazın yukarısındaki tepelere suyu, elektriği hiçbir şeyi olmayan gecekondu yapıyordu. Üç dört komşu aralarında birleşir, para toplar, kuyu kazsın diye Mahmut Usta’yı ararlardı.” (Pamuk, 2016: 34)

“Kafamda Bir Tuhafılık” romanında ise siyasi popülizme özel vurgu yapılmakta; “1965 seçimleri sırasında hazine arazisi çevirenlerin” muhtarlık, uyanık inşaat malzemesi satıcıları, polis ve iktidar partisi ilişkileri çerçevesinde bu popülizm unsurları detaylandırılmakta; Gazi mahallesi örneği ile çerçevelenmektedir. Buna göre, 1965 darbesinden 3 yıl sonra köylerinden İstanbul’a gelen kardeşlerin “Kültepe”ye diktikleri gecekonduya 1965 yılında yerleştikleri ve biri Kültepe’de

diğeri de karşıdaki Duttepe’de iki arsa çevirdikleri ve 1965 seçimlerindeki hoşgörü havasının “seçimden sonra Adalet Partisi imar affı çıkaracak” söylentilerinin etkisiyle, Duttepe’deki arsaya bir de ev yapmaya girişmeleri anlatılır. (Pamuk, 2014: 60)

“Tepeler” olgusu diğer bir önemli simgedir; çünkü kentin doğal yerleşim alanları yasal oturma konu olsa da tepeler, kentlilerin pek de istemeyecekleri, çeperdeki güç ulaşılabilen alanlardır. Bu nedenle Pamuk, “Kültepe” ve “Duttepe”den söz eder. Yine “Keşanlı Ali Destanı”na bakacak olursak, bu eserde de “Sineklidağ” isimli bir gecekondulu alanını görürüz. “Sineklidağ burası/ Şehre tepeden bakar/ Ama şehir ırakta/ Masallardaki kadar.” (Taner, 2005: 34) Peki ya yaşam mekanları nasıldır? Onu da şöyle anlatır yazar: “Te şurası bizim ev/ Kontrplak dört duvar/ Bir kapı üç pencere/ Tenekeden damı var... Bir yanımız mezbele/ Bir yanımız yokuş yar/ Önümüzden sel gibi/ Şır şır akar lağım... Devlet bizlen uğraşır/ Polis bizlen hırlaşır/ Ağalar leş kargası/ Sus parası sızdırır” (Taner, 2005: 34)

İşte hukuksuz alan tam da burada oluşur. Keşanlı’nın dert yandığı gibi “devlet, polis ve ağalar” dört yandan gecekonducuyu sarar. Sözkonusu işlemlerin yasal çerçevenin dışında gerçekleşmesi ise kamusal görev yürütenlerin keyfi uygulamalarına kapı aralamaktadır. Bu görevlilerden biri muhtarlardır. Pamuk, “1965 seçimleri sırasında arsa çevirenlerin muhtara gidip bu arazideki ev ve ağaçları kendi diktiğine ilişkin kağıt aldıklarını; muhtarın bu belgelerde Tapu Kadastro Müdürlüğü’nden alınmışa benzer cetvelle ve elle çizilmiş krokiler hazırladığını, eline fazladan para verilirse bu sınırları daha da büyük gösterdiğini; hazine arazisi olan bu yerlere ilişkin belgelerin hukuki geçerliği bulunmamasına karşın; 10 yılda bir gerçekleşen af yasaları nedeniyle beklentinin yüksek olduğu bu belgelerin satışının da yapılabildiğini” belirtir ve şu cümleyi ekler: “Göçün hızına göre muhtemelen siyasi gücü de artardı.” (Pamuk, 2014: 61) İşte bu nedenle “Keşanlı Ali” de gecekondulu dostlarını “mahallenin belalıları”ndan koruyabilmek için “muhtarlık” seçimlerine girer ve kazanarak bu yetkin gücü ele geçirir. (Taner, 2005: 48-65)

Bu tür hukuksuz alanlarda siyasi güc artışının ekonomik bir karşılığı da mutlaka olur. Pamuk bu güçlenme sürecini şöyle anlatır: “Gazi Mahallesi”nde 6 yıl önce buraya solcuların, Alevilerin ve Kürtlerin egemen olmasıyla başlamıştı. Onlardan önce Gazi Mahallesi Laz Nazmi’nin egemenliği altındaydı. Laz Nazmi, 1972’de fundalıklarla kaplı bu boş tepenin başında kendi gibi Rizeli iki adamıyla bir dükkan açmıştı. Anadolu’dan gelip hazine arazisine gecekondulu dikmek isteyen evsiz barksızlara yüksek fiyatla tuğla, briket, çimento ve başka inşaat malzemeleri satardı. İlk başlarda, misafirlerine arkadaşlık edip akıl verdiği için, çay sunduğu ...dükkanı Anadolu’nun her yerinden, özellikle Sivas, Kars ve Tokat’tan İstanbul’a göç edip kendilerine dört duvar bir dam bir sığınak olarak gecekondulu dikmek isteyenlerin bir buluşma yeri olmuştu... İstedığı arsa çevirme parasını vermeyen, “inşaat malzemesini de ben kendim daha ucuza bulurum” diyen pinti ve uyanıkların gecekonduları ya bir gece etrafta kimsecikler yokken tahrip edilir ya da Gaziosmanpaşa Karakolu’ndan gelen polislerin de desteğiyle yıkılırdı... Laz Nazmi’nin, ucu polise ve iktidardaki milliyetçi partiye açıldığı için önemli olan ilişkileri, çayhanesine gelenlerin sayısını artırmıştı... 1978’den sonra Laz Nazmi artık ...tıpkı tapu müdürleri gibi bir defter tutmaya başladı.” (Pamuk, 2014: 231)

Yine Keşanlı'nın Sineklidağ'ına gitmek gerekirse, bu konuda şu şarkı çalınır kulaklarımıza: “Bize derler konu ağası pöh/ Oysa herkeslerden önce gelmişiz/ Para sarfetmişiz, torik işletmişiz/ Hazinesinin arsasını parselleyip satmışız... Beşer onar dam kondurup/ Ona buna kiralamışız/ N’olmuş yani ne bu gürültü/ Her yerde bu değil mi işin kanunu... Üç-beş uyuz kalkmış/ Bizden habarsız ev yapmış/ Pöh Elbet yıkarız... İki bin kağıt sus parası koymuşuz/ Veremezse, ana avrat düz gideriz/ Olmazsa, belediyeye fitleriz/ Daha olmazsa ibreti alem şişeriz... Arada bir kahvelerden mano toplarmışız pöh toplarız toplarız/ Haraç alan bir biz miyiz dünyada/ Şunun şurasında geçinip gideriz/ N’olmuş yani ne bu gürültü/ Her yerde bu değil mi işin kanunu” (Taner, 2005: 42)

Son olarak bu hukuksuz alan sakinlerinin marjinal sektörlerde çalışmasının gerçekten “istenmeyen” bir sonuç mu olduğu; yoksa bilinçli olarak bu sistematığın sürmesine izin mi verildiği sorusunu da kaydetmek gerekmektedir. “Dünya ekonomisindeki muazzam büyümeyi mümkün kılan şeyin, ...görülmemiş sayıda göçmenin büyük kentlerin sözde gri ekonomisi içinde yaşamasına olanak sağlanması” (Sennett, 2009: 25) olduğunu belirten görüşleri de dikkate almak gerekmektedir.

Beton Ormanlar

Kentlere akan iç göçün kentin fizik mekanında yarattığı bir diğer dönüşüm ise hızla yayılan kişilsiz yüksek beton bloklardan oluşan konut dokusudur. Bugün göç olgusu, yalnızca kente dışarıdan gelen göçmenler bağlamında değerlendirilmemekte; kent içinde artan devinim hızı da bir “kent içi göç” olgusundan söz etmeye degecek denli yoğun ve çok boyutlu gelişimler yaratmaktadır. Kentin sunduğu rant vb. olanaklardan yararlanabilenler, gelir artışlarına paralel olarak kent içerisinde kendi arzularıyla yer değiştirdikleri gibi yenilenemeyen yoksul bölgelerin zamanla büyüyen kentin merkezinde kalmalarıyla, kentsel dönüşüm uygulamasının mağdurları haline gelmeleri ve istemsiz şekilde kent içinde göçe tabi tutulmaları da mümkün olabilmektedir.

Sonuç itibarıyla de her koşulda kent, enine yayılma hızından daha fazla olarak yukarı doğru yükselmek şeklinde gelişmektedir. Pamuk’un kentleşme ile gelen sorunlara vurgu yaptığı bir diğer romanı da “Kara Kitap”tır. Yazar bu eserde, kentleri saran yapıları, “beton minare ormanları” ve hatta “saldırgan bir mızrak ormanı” olarak tanımlayarak şöyle der: “1957 sonbaharında şehirlerimizi, şehirlerimizin kıyılarında kurulan yeni şehirciklerimizi saldırgan bir mızrak ormanı gibi kuşatan o acıklı beton minare (taşla örülmüş minarelere itirazın yoktu çok) ormanları üzerine dikkatli, öfkeli ve hüzünlü bir yazı yazdın.” (Pamuk, 1997: 355) “Orman” motifi, Pamuk için, kenti anlatmada kullanılabilir en elverişli araçtır. Yazarın, “Kırmızı Saçlı Kadın” romanında da “Modern kişi şehrin ormanında kaybolan kişidir.” denilir. (2016: 167)

Kentleşme ve Çevre Sorunları

“Kafamda Bir Tuhaflık “romanında, ayrıca göçün çevresel baskıları, “1950lerde Ortaköy’den Boğaz’a dikilen yapıların ürettiği kirlilikle, Buzludere adındaki nehrin, 15 yılda civar tepelere yerleşen 80.000 nüfus ve irili ufaklı sanayi tesislerinin kiri

yüzünden adının Bokludere'ye dönüşmesi ve akabinde de üzerinin betonla kapatılması" örneğiyle somutlanmaktadır.

Kara Kitap'ın ilerleyen satırlarında ise kentin büyümesine paralel olarak çoğalan işsizlikten yakınılırken, artan yaşam hızı karşısında nostaljik uygulamalar hüznle anılmakta; doğa kirlenmesine ise özel vurgu yapılmaktadır: "O zamanlar, yüz yıl önce- şehrimiz, sokaklarında milyonlarca işsiz şaşkın tavuklar gibi gezdiği; yokuşlarından çöplerin, köprü altlarından lağımın aktığı, bacalarından zift renginde kara dumanların fışkırdığı ve otobüs duraklarında bekleyenlerin acımasızca dirseklediği bir yer değildi daha. O zamanlar, atlı tramvaylar o kadar yavaş giderdi ki, hareket ederken inip binebilirdiniz." diye hayıflanılmaktadır. (Pamuk, 1997: 422)

Ancak zamanla kentin sınırsızca büyümesi, göçün durdurulamaması sonucunda kent içinde kentler oluşmuş ve aynı kentin içinde birbirlerinden tamamen farklı yaşam tarzları olan kent parçacıkları ortaya çıkmıştır. Pamuk'un değindiği "yokuşlarından çöplerin, köprü altlarından lağımın aktığı, bacalarından zift renginde kara dumanların fışkırdığı" bölgelerin yanı sıra derece "şık ve temiz" bölgeler de gelişmektedir. Bu bölgeleri birbirine bağlayan gerçek ise bir başka edebiyatçımızın, Latife Tekin'in belirttiği gibi "şehri seyreden bir insan nasıl sadece görünür güzelliklere odaklansa ve şehrin altını doldurmuş lağımı gözünün önüne getirmese" (2003: 81) de biteviye büyüyen bu kentlerde "borulardan akan pislik" de her daim büyümektedir.

Nitekim yine Tekin'in bir başka romanında büyüyen bu İstanbul için şöyle denir: "Yerini genişletmeyen her şey yok oluyor. Büyüyen yalan geliyor bana, küçülüp yiten gerçek, Aslı Başka Yerde Şehir, İstanbul o işte. Durup orada neye baksam, bu onu son görüşümmüş gibi bir duyguya kapılıyorum. Trafik üst katta oturuyor, İstanbul halkı alt katta... Gitmek istiyorsun da, Kulüp-Şehir olmuş İstanbul, parolayı bilmiyoruz, büyüme kulübüne üye değiliz." (Tekin, 2006: 239)

Bütün bu büyümeyle oluşan çevre sorunları için de romanın kahramanı Elime'nin yaşlı ve bilge iç sesi ona şöyle der: "Dünyanın ne gücüne gidiyor biliyor musun Elime... Senin ırmaklarının, dağlarının yeri yanlış demek istiyor bu insanlar bana, kesiyoruz ormanlarını, doldurup düzlüyoruz kıyılarını, kırıyoruz tepelerinin burnunu... İş doğrusuna getiriyoruz biz, beğenmiyoruz aldığın biçimi, acele soğumuşa benziyorsun, güzel olmamış kabuğun... Uçaklarına pist yapacak yer bulamadılar, havalimanıymış!" (Tekin, 2006: 260)

Tekin'in bir edebiyatçı duyarlılığıyla itiraz ettiği bu müdahaleler, kentler büyüdükçe artmakta ve doğanın tüm "doğallıkları" da bu süreçte katledilmektedir. Bütün bu gelişim, bir kenti, kent olmaktan çıkarmakta ve doğal güzelliğini de beton ve taşla bozmaktadır.

İstanbul sözkonusu olduğunda değerlendirmeleri önem taşıyan bir başka yazar da 1874'de İstanbul'u gezen Edmondo De Amicis'tir. Daha o tarihlerde, İstanbul'un bu halini hayal eden yazar, şöyle hayıflanmıştır: "Bu şehir bir veya iki asır içinde ne olacak? Ne yazık! Güzellik medeniyete kurban gitmiş olacak. Gelecekteki İstanbul'u, korkunç ve gamlı haşmetiyle dünyanın en güler yüzlü şehrinin harabeleri üzerinde yükselecek Şark'ın Londrası'nı görür gibi oluyorum. Tepeler düzleştirilecek, korular yerle bir edilecek, rengarenk küçük evler yıkılacak; ufuk, koynundan binlerce kocaman fabrika bacasının ve ehlam şeklindeki kule çatısının yükseldiği, saray, işyeri, imalathane dizileriyle her taraftan kesilecek; uzun,

dümdüz, birbirine benzer sokaklar İstanbul'u, birbirine muvazi kocaman yollara ayıracak; telgraf telleri gürültülü şehrin damlarının üzerinde büyük bir örümcek ağı gibi iç içe geçecek... Bu manzara gözümün önüne gelince kalbim sıkışıyordu.” (De Amicis, 1981: 140-141) Bugün dünyanın en kozmopolit kentlerinden biri olan kentimizin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de yapı dokusunun da aynı şekilde kozmopolit şekillendiği ama bu kozmopolitizmin uyumlu bir birliktelik üretmek yerine; daha çok paçal gelişmiş bir karmaşa ortamı ürettiği gerçeğidir.

Göçmenlerin Kentliliği

Göçle dönüşen kentin sosyo-kültürel dokusu, “kentli” davranışları da kente hakim güç odaklarını da değiştirecektir elbette. Yukarıda değinilen hukuksuz- alanlarda ayakta kalan, hatta daha da yükselmeyi başaran kesim, kentin kaderinde, önceki kentlilerden daha fazla pay sahibi olmaya başlayacaktır.

Kafamda Bir Tuhaflık'ın Mevlut'u başarılarını imrenerek izlediği yakınlarının hangi alanlarda başarılı olduğunu şöyle anlatır: “Ben sana bu ikinci köprünün de bu birincisi gibi en sonunda yapılıp açılacağından nasıl adım gibi emin oldum, söyleyeyim mi? ...Vurallar Kültepe ve Duttepe'deki bütün arsaları aldıktan sonra şimdi de köprünün çevre yolunda arsalar alıyorlar da ondan. Daha çevre yolları için istimlaklar bile başlamadı. Ama Vurallar'ın Ümraniye'nin arkalarındaki, Saray ve Çakmak mahallelerindeki arsaları şimdiden ona katlandı.” (Pamuk, 2014: 252) Bu “başarı”, kentsoylu eski kent sakinlerinin kullanabileceği bir yol olmaktan uzaktır. Onlar öğrenilmiş “itibar ve ün”lerini, bu tür riskli alanlarda sınamazlar.

Kentsel mekanda gerçekleşen bu değişim, aslında kentsel biriktirim sistematığının değişimiyle erkin el değişimini de su yüzüne çıkarmaktadır. Pamuk, kentsoylu sınıfın, “gelenler karşısında gerilemesini”, bir başka çalışmasında şöyle anlatır: “Son kuşak Batılılaşmacı Osmanlı zenginlerinin, paşalarının soyundan geldikleri için hem geleneksel kültürle, hem de Batı kültürü ile az çok haşır neşir olan bu insanların; babalarından, ailelerinden kalan mülkleri sermayeye çevirememelerinin, zenginliklerini, İstanbul'un hızla büyümekte olan vahşi ticari ve sanayi sermayesinin bir parçası yapamamalarının nedeni; bu eski insanların, acımasız bir kazıklama ve aldatma alışkanlığıyla aynı derecede "hakiki ve içten" bir arkadaşlık ve cemaat kültürü paylaşan "kaba saba tüccarlar" ile birlikte, değil üretim ve ticaret yapmak, bir masaya oturup çay bile içemeyeceklerini bilmeleriydi. (Pamuk, 2013: 183).

Bu satırlar bizi, Türk edebiyatından kısa bir an için uzaklaştırır ve “soylu” kesimin gelişen “burjuvazi” karşısındaki tutumunu en güzel anlatan dünya edebiyatı eseri olan Buddenbrooklar'a götürür: "Johann Buddenbrook, doğduğu şehrin sivri çatılı evlerinden daha başka yerleri tümüyle kötü saymayacak kadar aydın kişiydi. Fakat iş ilişkileri dışında insanlarla ilinti kurmaktan, konsolos olan oğlundan daha çok kaçınır, tanımadıklarına hiç yaklaşmazdı." (Mann, 1969: 26) Babasının bu tavrını benimseyen kızı da bu tavrın nedenini şöyle açıklar: "Soylulardan olduğumuzu hissediyoruz ve halkla aramızda bir mesafe bulunduğunu da... Bizleri tanımayan ve değerimizi anlayamayanlar arasında yaşamaya kalkışmamalıyız... Zira o durumda sadece küçük düşebiliriz... Başkaları da bizi kendini beğenmiş gülünç kişiler sayar.” (Mann, 1970: 89)

Bütün bu nedenlerle kentlilik davranış kalıpları da farklılaşır ve göçmen kesim kente “uyum” sorununu aşarak, zamanla kenti kendine uydurur. Kentin yeni sakinleri olan göçmenlerin bu alandaki “başarı”sı, esas itibarıyla “göçmenin doğal gücü”nde yatmaktadır. Göçmen daha mücadeleci, daha sabırlıdır. Tıpkı tarihte de öncülleri olan göçmenlerin savaş durumunda yerleşiklere olan üstünlüğü gibi.

Bloch’un aktardığı üzere: “Arap tarihçisi İbn Haldun’un gözlemine göre, “eğer iki taraf sayıca ve kuvvetçe eşitse, göçebe yaşama daha alışkın olan zaferi elde eder” Bu gözlem, eski dünya’da hemen hemen evrensel bir geçerliğe sahip olmuştur. En azından, yerleşiklerin geliştirilmiş bir siyasal örgütlenme ile gerçekten bilimsel bir silah donanımını hizmete sokmalarına kadar. Göçebe, “asker doğmuş” bir kimsedir. Gündelik olanaklarıyla, yani atı, teçhizatı ve yedek yiyeceğiyle sefere çıkmaya her zaman hazırdır. Aynı zamanda yerleşiklerin tamamen yabancıları oldukları, son derece stratejik bir mekan duygusu, onun hizmetindedir.” (Bloch, 2005: 95) İşte anılan “stratejik mekan” duygusu sayesinde ki, günümüzde de mekana hakimiyet kurmayı, mekansal değişimi izlemeyi, “koklamayı” çok daha başarıyla gerçekleştirebilmektedir.

Nitekim Pamuk’un İstanbul’un eski sakinlerinin, “ailelerinden kalan mülkleri sermayeye çeviremedikleri” tespitinin bir somut örneği, eski yalı ve konakların, hızla yükselen beton blokların getirdiği ranta direnmelerinde açığa çıkar. Onların direnişini Vedat Türkali şöyle aktarır: “Varsıl, yoksul Osmanlı efendileri gibi, ara sokaklardaki kimisi onarıp tahiniye, aşya, kiremit rengine boyanmış, kimi yıkıldı yıkılacak, eski tahta evler, konak artıkları, bu eski sokakların şimdi asıl egemeni kesilmiş, kent ortasında üstlerinden kalın kafalı köylülük akan beton, çimento yığını apartmanlara dikilip kabadayılığa özeniyor gibiydiler.” (2004: 35) Ama bu direniş artık mümkün değildir ve “üstlerinden kalın kafalı köylülük akan beton, çimento yığını apartmanlar” tüm metropol kentleri istila etmiş durumdadır.

Kent yoksullarının kent topraklarıyla ilişkisine verilebilecek bir son güncel örnek ise İran’daki “sokak siyaseti” uygulamaları ve Bayat’ın tanımlamasıyla, “sıradanın sessiz tecavüzü”dür. Burada vurgulanan olay, İran’ın kırsal alanlarından kente akan yoksullarının, “kullanılmayan kent arazilerine” , “yasadışı biçimde kondurdukları” evlerine, “bürokratlara rüşvet vererek yerleşmeleri” örneğidir. Devrim ortamında daha da cesur adamlarla ilerleyen bu hareketlerin, sonuçta “Kahire’de mezarlıklarda, çatıların üstünde ve kent dışında kalan kamu arazilerinde sessizce hak iddia eden 7 milyondan fazla insanı barındıran 100’den fazla “kendiliğinden” topluluk” oluşturduğu anlatılmaktadır. (Bayat, 2008: 29)

Sonuç

Bu çalışmada, çağdaş edebiyatımızın önemli kalemlerinden Orhan Pamuk’un, ‘Kafamda Bir Tuhafılık’ eserinde ele alınan ‘Türkiye kentleşmesi’ne dair anlatımın, iç göçmenlerin durumu açısından okuması gerçekleştirilmiştir. Eser, bu sürecin aksayan yönlerini İstanbul örneği üzerinden, net tespitlerle ve hemen tüm boyutları ile değerlendirmektedir. Bu anlamda kentleşme yazınına katkısı olduğu belirtilmelidir. Kuşkusuz kendisi de bir kentsoylu olan ve daha önceki tüm eserleri de bu duruşuyla kaleme alınmış olan Pamuk’un; bu eserde ‘kırsal insan gözüyle’ değerlendirme yapma çabası, kişisel yazın macerasında önemli bir değişimin/perspektif çeşitliliğinin göstergesidir –her ne kadar yazarın bir kırsal dil

kuramadığı iddiası ileri sürülebilirse de bu çalışma bir edebiyat incelemesi olmadığından o yöne ilişkin tespitler verilmemiştir.

Türk edebiyatının bir diğer önemli kalemi Haldun Taner'in 'Keşanlı Ali Destanı' da 'Türkiye kentleşmesi'ni çok benzer öğelerle değerlendirmektedir. Bu katkılara Latife Tekin ve Vedat Türkali'nin yine ülkemiz kentleşmesine ve çevre sorunlarına dair eleştirel yorumlarını da eklediğimizde; edebiyat dünyamızın, kentleşme sorunlarını kısmen de olsa ele aldıkları ve somut eleştirel bir duruşla değerlendirdikleri söylenmelidir. Bu durum, gerçekçi edebiyat alanı için olduğu kadar kentleşme yazını için de önemli bir katkıdır.

Sonuç itibariyle kentleşme maceramızda, Keşanlı Ali Destanı'nda varolan öğelerin 60'lardan günümüze olan süreçte de devam ettiğini sergilemesi açısından Pamuk'un katkısı vurgulanmakla birlikte; 80'lerden sonraki sürecin kimi değişimlerini ele alan edebi çalışmaların izini sürmeye de devam edilmesi gerekmektedir. Özellikle iç göçün geçirdiği dönüşüm ve göçmenlerin katkısı ile yeniden şekillenen kentsel mekan algısı ve kentlilik kültürü öğeleri; kent sosyolojisi çalışmaları için olduğu kadar edebiyat dünyamız için de zengin bir malzeme içermektedir.

Kaynakça

De Amicis, E. (1981). *İstanbul (1874)*. (Çev. Beynun Akyavaş). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Bayat, A. (2008). *Sokak Siyaseti*. (Çev. Soner Torlak). Ankara: Phoenix.

Bloch, Marc (2005). *Feodal Toplum*. (Çev. M. Ali Kılıçbay). 4. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yay.

Hardt, M. A. N. (2001). *İmparatorluk*. (Çev. Abdullah Yılmaz). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Mann, T. (1969). *Buddenbrook Ailesi*. I.Cilt, (Çev. Burhan Arpad). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Mann, T. (1970). *Buddenbrook Ailesi*. II.Cilt, (Çev. Burhan Arpad). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Minc, A. (2003). *Yeni Orta çağ*. (Çev. M. Ali Ağaoğulları). Ankara: İmge Kitabevi.

Pamuk, O. (2014). *Kafamda Bir Tuhaflık*. İstanbul: YKY.

Pamuk, O. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pamuk, O. (2013). *İstanbul (Hatıralar ve Şehirler)*. 11. Baskı. İstanbul: YKY.

Pamuk, O. (1997). *Kara Kitap*. 24. Basım. İstanbul: İletişim Yay.

Sennett, R. (2009). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. (Çev. Aylin Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Taner, H. (2005). *Keşanlı Ali Destanı*. 9. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tekeli, İ. (1977). *Bağımlı Kentleşme (Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci)*. Nu.18. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.

Tekin, L. (2003). *Buzdan Kılıçlar*. İstanbul: Everest Yayınları.

Tekin, L. (2006). *Muınar*. Everest: İstanbul.

Türkali, V. (2004). *Kayıp Romanlar*. İstanbul: Everest.